

ZNANSTVENOTEORIJSKA IMPOSTACIJA RELIGIJSKE PEDAGOGIJE

MARKO PRANJIĆ

Salesianum

Institut za religijsku pedagogiju i katehetiku
Vlaška 36, 10000 Zagreb

Izvorni znanstveni rad
Primitljeno 28. 3. 1995.
UDK 37.015

Sažetak

Polazeći od pojma religijskog odgoja kao programiranog, nadziranog i vrednovanog odgojnog procesa kojemu je cilj maksimalno zadovoljavanje religioznih težnji u čovjeku, autor uvodi u razmišljanje o okosnici pedagoške epistemologije koja ima četiri faze: povijesno-instinktivnu ili spontano-kreativnu, filozofsku, znanstvenu i govorno-lingvističku. One obično ne supostoje linearno, nego se međusobno isprepleću naglašavajući sad jedan sad drugi vid već prema tome što zahtijeva odgojni proces. Četiri faze ili četiri razine znanstvenosti pedagoške spoznaje učinile su da svako teorijsko razmišljanje o odgoju treba ponajprije točno identificirati odgojnu činjenicu, a potom i mogućnost odgoja kao svojstva ljudskog bića.

Kad je pak riječ o epistemološkim pitanjima religijske pedagogije, autor smatra da je njih ponajprije potaknuo školski vjeronauk (*Religionsunterricht*), ali i religiozni odgoj općenito, neovisno o tome gdje se on događa i koje su sve odgojne službe za nj zadužene. Polazeći od značenja pojma religijske pedagogije kroz povijest, konstatira se šarolikost i raznolikost poimanja religijske pedagogije, što je za neke kvaliteta, a za druge nedostatak. Međutim, i unatoč tome činjenica je, koja se i danas može uočiti, da proces epistemološkog strukturiranja religijske pedagogije još nije završen. Njegov ishod ide u tri smjera. Prvi inzistira na tome da religijska pedagogija može postojati neovisno o teološkoj argumentaciji ili da, bolje rečeno, ona ovisi isključivo o izvanteološkoj argumentaciji. Drugi je, da ona počiva na pluridisciplinarnoj argumentaciji, što znači da priznaje više nadređenih znanosti, u najmanju ruku dvije: teologiju i pedagogiju. Treći je da religijska pedagogija ne može postojati bez teološke argumentacije, bolje rečeno da je teologija referentna znanost za religijsku pedagogiju. Svoje razmišljanje o varijantama religijske pedagogije autor zaključuje dijeleći ih na nenormativne i normativne.

Ima ljudskih pitanja na području odgoja na koja se zacijelo ne bi moglo odgovoriti da nema *religijske pedagogije*. To i jest razlog njenog postojanja. Kad je bilo riječi o odgoju kao posebnom predmetu izučavanja odgojnih znanosti, bilo je govora o odgoju općenito. No postoji i tematizirani, specifični odgoj koji, osim što slijedi logiku svakoga dobrog odgoja, treba uvažiti i kriterije koji su specifični za posebni odgoj. U našem slučaju radi se o *religioznom odgoju*. Pokušat ćemo ga što jednostavnije te u isto

vrijeme što cjelovitije definirati. *Religiozni odgoj jest programirani, nadzirani i vrednovani proces kojemu je cilj maksimalno zadovoljavanje religioznih težnji u čovjeku.*

Ova definicija zahtijeva pojašnjenje pojedinih pojmova koji su u njoj sadržani.

1) *Programirani proces* označuje organizirani sustav koji jamči postizanje zacrtanog cilja, a cilj je u ovom slučaju čovjekova religiozna zrelost. Kao i svaki drugi program, i ovaj ima svoje ciljeve, sadržaje, postupke, sredstva i izvodače.

2) *Nadzirani proces* jest postupak koji se ne prepušta samome sebi pa zato uključuje točno identificiranje cilja, kvalitete i mogućnosti osobe kojoj je namijenjen i osoba kojih je dužnost ili poslanje da ga provedu.

3) *Vrednovani proces* u sebi uključuje konstantno vrednovanje pojedinih postupaka i cjelokupnog procesa.

4) *Maksimalno zadovoljavanje* upućuje na to da na području religioznih zahtjeva postoje i takvi koje čovjek ne može osvojiti svojim, pa makar i dobro smišljenim i razrađenim programom, npr. vjera kao dar, općenito milosni život. Opravdanost odgoja ovdje jest u tome što on može predisponirati ljudsku osobu da prihvati dar odnosno milost.

5) *Religiozne težnje* su ontološke sastojnice ljudskog bića, koje u njemu postoje kao klice ali ne i kao gotova ostvarenja pa stoga pretpostavljaju odgojni proces koji im omogućuje ostvarenje primjereno samom procesu.

Očito je da ovaj kompleks zahtjeva i nastojanja ne može biti zadovoljen tek improvizacijom nego pretpostavlja i odgojno-teorijsku spoznaju i njoj primjerenu pedagošku praksu. Drugim riječima, adekvatnu znanost, u ovom slučaju *religijsku pedagogiju*. Kako zapravo jedan sustav odgojnih informacija, spoznaja i postupaka postaje znanošću?

1. PEDAGOŠKA EPISTEMOLOGIJA

*Epistemologija*¹ je teorija o znanstvenosti ljudske spoznaje uopće, a posebno o njenim temeljima, kriterijima i metodici. Rabi se kao sinonim za filozofiju odnosno metodiku znanosti. Svaka znanost ima svoj povijesni razvoj, trenutke kada se tek pojavila potreba za njom, period epistemološkog strukturiranja te njen konačni, ali ne i petrificirani izgled. Takav je bio slučaj i s pedagogijom općenito te posebno s religijskom pedagogijom. Prvi pokušaji pedagogiziranja ljudske odgojne prakse pojavili su se onda kada se osjetila potreba za analitičkim, kritičkim, programskim, sustavnim i terapeutskim promatranjem samog odgoja. Naime, odgajatelji su brzo uvidjeli da odgoj

nije tek kazualan, usputan, povremen, slučaju prepušten zahvat, nego smišljeno prosljeđe koje može i treba predvidjeti određenu reakciju odgajnika te polučiti novu, otkloniti jednu na račun druge itd. Drugim riječima, shvatilo se da i odgoj podliježe određenim zakonitostima koje treba, ako se želi da on dobro funkcionira, budno motriti, pažljivo istraživati, uočavati logičnost izmjenjivanja pojedinih elemenata kako bi se došlo do provjerenih načela koja jamče vrstu i kvalitetu odgoja. Na taj način je nastajala pedagogija kao znanost odnosno odgojne znanosti kao skup ljudskih spoznaja koje ravnaju odgojnim procesom.

Ono što danas neki pedagozi² smatraju glavnom okosnicom *pedagoške epistemologije* jesu njene četiri razine: (1) povijesna, instinktivna ili spontano-kreativna, (2) filozofska, (3) znanstvena i (4) govorno-lingvistička³. One obično ne supostoje linearno, da bi jedna drugoj slijedile ili prethodile, premda ima i takvih slučajeva, nego se međusobno isprepleću naglašavajući sad jedan sad drugi aspekt, već prema tome što konkretno zahtijeva odgojni proces.

Pedagoška općenito, pa tako i religijskopedagoška teorija podrazumijeva *povijesno* znanje iz jednostavnog razloga što ne smije ignorirati ono što čovjeka kao odgajnika najviše karakterizira: njegovu individualnost, odnosno njegov "proprium", koji u srži postoji samim postojanjem ljudske jedinice, ali ima i svoj povijesni rast i razvitak koji se daje i pedagoški "isprovo-

1 Etimološki gledano *episteme* (gr.) znači znanost, a u doslovnom smislu riječi označava "ono što se nameće samo po sebi zbog svoje evidentnosti, potrebe i dosljednosti", a *logos* znači govorenje (o tome).

2 Pod pojmom pedagog više podrazumijevamo odgojnog teoretičara nego odgojnog praktičara. Ovaj posljednji bi bio više odgajatelj (praktičar), a manje pedagog (teoretičar).

3 Religijskopedagoška teorija se izražava putem "gramatika" vrlo različitih među sobom, zato je potrebno premisliti njene konceptualne osnove. Nije više dostatna apstraktna filozofska racionalnost i empirijsko istraživanje, nego je nužna i lingvistička kontrola.

cirati" ili nepedagoški blokirati.⁴ Druga razina jest ona *filozofska*, koja je nastajala i bila stvarana kroz stoljeća kao kritično mišljenje, tj. filozofska spoznaja koja utemeljuje neka racionalna uporišta: biće, osobu, cilj, moral itd.⁵ Postoji i znanje do kojega se dolazi putem *empirijskog* prosljeđa kontrolirajući stvarnost uz pomoć sve preciznijeg motrenja, na osnovu čega se dolazi do određenih konstanti ponašanja subjekata koji interveniraju u odgoju.⁶ I na koncu, postoji i spoznaja da nije svejedno kako se uočeno i stečeno izriče, verbalizira. Otud i potreba za izučavanjem pedagoškog govora.⁷

Ove četiri razine znanstvenosti pedagoške spoznaje učinile su da svako teorijsko razmatranje odgoja koje pretendira na znanstvenost treba ponajprije točno identificirati odgojnu činjenicu, *odgojivost*, mogućnost odgoja kao svojstva ljudskog bića.⁸ Nadalje, na znanstvenost određene znanosti utječe i samo poimanje odgoja. Nije svejedno da li se odgoj definira kao *intencionalno* djelovanje odgajatelja, ili kao *promidžba izvornih odgajaničkih kvaliteta*, ili kao odgojni odnos. Najsloženija u svemu tome ipak je uspostava korelacije između četiri spoznajne razine i opravdanost njihova zasebnog *konzistiranja*. Na neki način, tu se riskira ili gubljenje epistemološkog identiteta odgojne znanosti kao takve, odnosno njeno raspršivanje na više mjesta, ili nemogućnost da odgojna znanost pokrije svu problematiku vezanu uz odgoj. Otuda i nasušna potreba da se govori o odgojnim znanostima, a nikako o jedinstvenoj odgojnoj znanosti o čemu je prije bilo riječi.⁹

Ova spoznaja s obzirom na suvremeno koncipiranje znanstvenosti određene odgojne znanosti učinila je: (1) da se odgoj više nikada ne smije tretirati pojednostavljeno i izolirano od drugih spoznaja vezanih uz čovjeka, (2) da se odgoj ne smije svesti na odnos *odgajatelj - odgajaničnik* kao jedine faktore koji omogućuju ili onemogućuju odgoj i (3) da pedagoški govor nužno mora moći izreći znanstvenu spoznaju ako ne želi ostati retoričkim.¹⁰

Budući da je rečeno ono bitno što određuje odgoj kao glavnu preokupaciju

odgojnih znanosti te ono po čemu je neko odgojno nastojanje i znanost, svoje razmišljanje sada možemo više usredotočiti na samu religijsku pedagogiju.

2. EPISTEMOLOŠKA PITANJA RELIGIJSKE PEDAGOGIJE

Koliko god je religiozni odgoj staro ljudsko zanimanje, zapravo koliko su stare i religije, ipak je znanstveno razmišljanje o njemu, barem što se tiče kršćanstva, novijeg datuma.¹¹ Dobrim dijelom je povezano s mjestom i ulogom vjeronauka u sklopu školskoga odgojno-obrazovnog sustava, bolje rečeno, s intenzivnim razmišljanjem o svemu onome što je vezano uz ovo ne tako jednostavno pitanje, ali i uz religiozni odgoj općenito, neovisno o tome gdje se on događao ili događa i koje su sve odgojne službe za nj zadužene.

2.1. Povijest i značenje pojma religijske pedagogije

Religijska pedagogija kao pojam prvi put se spominje koncem XIX. stoljeća. Tako M. Reischle u kontekstu svoga razmišljanja o filozofiji religije odnosno religijskim znanostima¹² piše: "Na sličan način znanostima o religiji možemo pridodati *religijsku*

4 Usp. M. LAENG, *Problemi di struttura della pedagogia*, Editrice La Scuola, Brescia 1960.

5 Usp. G. AVANZINI, *Introduction aux sciences de l'éducation*, Privat, Toulouse 1976.

6 Usp. C. METELLI, *Analisi del discorso pedagogico*, Marsilio, Padova 1966.

7 Usp. I. SCHEFFER, *Il linguaggio della pedagogia*, La Scuola, Brescia 1972.

8 Ona će doduše biti različito obojena već prema tome koja od odgojnih znanosti će je motriti. Ona koja se više zanima za ekonomske, pravne, umjetničke, društvene, socijalne probleme, imat će i odgojnu vizuru svojstvenu toj znanosti.

9 Usp. G. MIALARÉ, *Le scienze dell'educazione*, Loescher, Torino 1978.

10 Usp. G. F. KNELLER, *Logica e linguaggio della pedagogia*, La Scuola, Brescia 1975.

11 Ovdje ne treba brkati *katehetiku s religijskom pedagogijom* premda se i jedna i druga na njima svojstven način bave religioznim odgojem. O katehatici kao znatno starijoj znanosti bit će riječi nešto kasnije.

12 Tu među inim spominje i pedagogiju morala (Moralpädagogik) odnosno metodiku morala (Methodenlehre der Moral).

pedagogiju (Religionspädagogik) ili religijsku tehniku (Religionstechnik)." Cilj te znanosti, prema Reischleu, bio bi "da se religiju koju smatramo pravom, takvom i učini". "Predstavljanje sustava religijskih predodžbi i religijska pedagogija" trebaju "uvijek biti vezane uz jedinstvenu i određenu religijsku formu¹³; točnije: na one oblike u čije je istine predstavljatelj uvjeren" pod uvjetom "da prava religija bude ona kršćanska"¹⁴. Na taj način Reischleu *religijsku pedagogiju* veže uz kršćansku teologiju.

Nešto kasnije, zapravo početkom XX. stoljeća,¹⁵ i to u svezi s primjenom psiholoških odnosno didaktičkih inovacija na području teorije i prakse školskog vjeronauka, počinje se religijska pedagogija učestalije spominjati. Međutim, kao znanost ona se profilira onoga trenutka kada se teorijsko razmišljanje o školskom vjeronauku polako distancira od do tada za ovu problematiku zadužene znanosti - *katehetike*. Proces osamostaljivanja je na neki način bio potpomognut i evangeličkom "liberalnom teologijom", naročito uvjerenjem da je religiju moguće naučiti. U tom smislu vrlo je znakovito programsko djelo R. Kabischea *Wie lehren wir Religion?*¹⁶ Distanciranju pak religijske pedagogije od katehetike ili bolje rečeno transformiranju katehetike u religijsku pedagogiju značajan doprinos je dao F. Niebergall.¹⁷

Uzme li se u obzir kontekst u kojemu se prvi put upotrebljava pojam religijske pedagogije te značenje koje mu se pridaje, evidentno je da je ono vrlo šaroliko i vrlo raznoliko. Tu kvalitetu (ili možda nedostatak!?) sačuvao je do današnjih dana. Naime, inzistiranje sad na jednome sad na drugome, pomicanje naglaska, mjesta, uloge, cilja, predmeta religijske pedagogije učinilo je da je vrijeme njena profiliranja kao odgojne znanosti dugo trajalo pa zapravo ni do danas nije posve završeno. 1969. godine W. Steck će ironično primijetiti da je religijska pedagogija "već nekoliko desetljeća zaokupljena svojim samorazumijevanjem", ali se još "ne vidi neki znakovit napredak u tijeku religijskopedagoške diskusije niti se neka goruća pitanja mogu smatrati riješenima".¹⁸ E. Feifel upozorava na sličan problem kada

kaže da je "činjenica da ova disciplina ima nesigurnu bazu".¹⁹ G. Biemer se priključuje ovom mišljenju tvrdeći da je religijska pedagogija "do sada propustila razmišljati o svojoj znanstvenoj osnovi", da treba pojačati "metodičku refleksiju svoje vlastite znanstvenoteorijske zasnovanosti" te da "do sada nije izradila svoju sveobuhvatnu teoriju na osnovi koje bi se na sustavan i uvjerljiv način moglo proglasiti i utemeljiti područje djelovanja".²⁰ Na istoj crti će ostati i M. Stallmann kada tvrdi da je "upitna znanstvena pretenzija religijskopedagoškog is-

-
- 13 Ovdje je vjerojatno riječ o vjerskoj ili vjerskim konfesijama.
  - 14 M. REISCHLE, *Die Frage nach dem Wesen der Religion, Grundlegung einer Methodologie der Religionsphilosophie*, Freiburg/Br. 1889, str. 11. Navedeno prema: U. HAMEL, *Theorie der Religionspädagogik, Begriff - Gegenstand - Abgrenzungen*, Verlagsgesellschaft Gerhard Kaffke MbH, München 1984, str. 21-22.
  - 15 H. Schilling, u svom djelu *Grundlagen der Religionspädagogik. Zur Verhältnis von Theologie und Erziehungswissenschaft*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1970, str. 60, smatra da je ovaj pojam prvi spomenuo O. Eberhard u svom napisu *Zur Wertung des Katechismus in der neuesten wissenschaftlichen Pädagogik*, u: *Katechetische Zeitschrift* 8(1905), str. 11. G. Bockwoldt, u svom djelu *Religionspädagogik, Eine Problemgeschichte*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, navodi dokaze o njegovu još ranijem pojavljivanju.
  - 16 K. WEGENAST (izd.), *Religionspädagogik*, sv. 1: *Der evangelische Weg*, Darmstadt 1981, str. 40-45, objavio je jedan dio toga programa. Problem "učljivosti" religije upućuje na razložnost Kabischeva konfrontiranja s psihološkim i pedagoškim spoznajama njegova vremena. Na toj crti je i njegovo razmišljanje *Über die Lehrbarkeit der Religion*, u: *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 12(1902), 316-344.
  - 17 Usp. F. NIEBERGALL, *Die Entwicklung der Katechetik zur Religionspädagogik*, u: *Monatsblätter für den Evangelischen Religionsunterricht* 4(1911), 2-10, 33-43 (ponovo tiskano u: K. Wegenast, *Religionspädagogik...*, nav. dj., str. 46-59).
  - 18 W. STECK, *Die repressiven Tendenzen des Religionsunterrichts*, u: *Theologia practica* 4(1969), 111.
  - 19 E. FEIFEL, *Fragestellungen und Aufgaben gegenwärtiger Religionspädagogik*, u: G. Stachel-W.G. Esser (izd.), *Was ist Religionspädagogik?*, Zürich-Einsiedeln-Köln 1971, str. 262.
  - 20 G. BIEMER, *Das Methodenproblem*, u: *Handbuch der Religionspädagogik*, sv. 2, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Benzinger Verlag, Zürich-Einsiedeln-Köln 1978, str. 291-294.

traživanja bez sustavnog zalaganja oko postizanja samorazumijevanja religijske pedagogije koju bi onda kao teoriju ove znanosti bilo moguće razmatrati i formulirati²¹. H. A. Zwergel će priznati da religijskoj pedagogiji ne nedostaje određenih teorijskih polazišta koja su doduše kojiput međusobno divergentna, ali ono što joj manjka jest jedinstvena teorija koja bi to sve skupa objedinila.²²

S druge pak strane postoje teoretičari koji zastupaju posve suprotno mišljenje, da je u religijskoj pedagogiji i oko nje previše teorijskih polazišta pa da bi tu inflaciju riječi i opcija²³ trebalo nekako koordinirati. U tom smislu G. Bitter upozorava na stanovitu nesigurnost u religijskopedagoškoj teoriji upravo zbog tih vrlo različitih koncepcija²⁴, a H. Kittel smatra da određeni čak hektički prodor kuvijek novim religijskopedagoškim koncepcijama prijeti zdravom razvoju religijske pedagogije²⁵. K. Wegenast će primijetiti da se religijska pedagogija u posljednjih 30 godina bavi problemima odgovora na najrazličitija društvena pitanja tako da joj je stvarno potrebno malo vremena da razmisli o svojoj vlastitoj epistemologiji.²⁶ Nedostatak zajedničkog znanstvenog uporišta te mnoštvo različitih teorijskih polazišta očituju u religijskoj pedagogiji ne samo "znanstvenoteorijski babilon"²⁷, nesigurnost s obzirom na vlastitu samosvijest, nego i stanoviti teorijski sinkretizam²⁸ gdje pojedina polazišta ne stoje jedno uz drugo nego se konfuzno isprepleću. Toj konfuziji pridonijelo je i neprecizno ili možda krivo poimanje same religijske pedagogije, koje se prema nekima može prevladati "postupnom izgradnjom religijskopedagoškoga znanstvenog rječnika"²⁹. Ipak, i unatoč tome ostaje i dalje težnja za boljom i uvjerljivijom znanstvenoteorijskom utemeljenošću ove discipline. Neki autori, koji polaze od pretpostavke da je religijska pedagogija zapravo teološka znanost, njenu znanstvenoteorijsku neprofiliranost pripisuju i nedovoljnoj prisutnosti teoloških sadržaja te određenoga teološkog konsenzusa u svezi sa specifično teološkim samorazumijevanjem religijske pedagogije, što bi moglo

služiti kao njena epistemološka osnova³⁰, premda nije sasvim jasno što bi trebala biti teologičnost ove discipline.³¹

Svi ovi navodi svjedoče kako se ni religijski pedagozi, a ni drugi nisu suzdržavali od kritike kada je u pitanju nedostatak znanstvenoteorijske impostacije religijske pedagogije. S druge strane dokazuju da još, i unatoč određenim nastojanjima, nema dostatnog napretka na tome području. Možda tome nije razlog manjak ideja i inicijativa, nego, naprotiv, njihovo mnoštvo, koje

-
- 21 S. STALLMANN, *Tradition und Emanzipation in der Religionspädagogik*, u: P. Biehle-H.B. Kaufmann (izd.), *Zum Verhältnis von Emanzipation und Tradition, Elemente einer religionspädagogischen Theorie*, Frankfurt/M 1975, str. 17-32. Ovdje se pod "samorazumijevanjem religijske pedagogije" zapravo podrazumijeva njena epistemologija.
- 22 Usp. H. A. ZWERGEL, *Philosophische Aspekte der Begründung einer religionspädagogischen Handlungstheorie*, u: *Religionspädagogische Beiträge*, 8(1981), 91.
- 23 Usp. H. HORN, *Vom Elend der Alternativen in Religionsunterricht, Versuch einer Zwischenbilanz*, Dortmund 1974, str. 11.
- 24 Usp. G. BITTER, *Christliche Glaube zwischen Zuspruch und Anspruch*, u: *Katechetische Blätter* 103(1978), 929.
- 25 Usp. H. KITTEL, *Über den Stand der evangelischen Religionspädagogik und die religionspädagogische Ausbildung künftiger Pfarrer und Gymnasiallehrer*, u: *Theologia practica* 1966, 207-221 (posebno str. 211).
- 26 Usp. K. WEGENAST, *Herkömmliche und gegenwärtige Grundtypen einer Theorie*, u: *Handbuch der Religionspädagogik*, sv. 1, Benzinger Verlag, Zürich-Einsiedeln-Köln 1978, str. 260-279.
- 27 Usp. H. HALBFAS, *Religionsunterricht und Katechese, Zur wissenschaftstheoretischen Ortsbestimmung*, u: D. Zilleßen (izd.), *Religionspädagogisches Werkbuch*, Frankfurt/M-Berlin/München 1972, str. 9.
- 28 Usp. H. SCARBATH, *Zur Problematik von Konsistenz und Synkretismus in einer interdisziplinär orientierten Religionspädagogik*, u: A. Stock (izd.), *Religionspädagogik als Wissenschaft, Gegenstandsbereich-Probleme-Methoden*, Einsiedeln-Zürich-Köln 1975, str. 91.
- 29 Usp. A. STOCK, *Wissenschaftstheorie der Religionspädagogik*, u: A. Stock (izd.), *Religionspädagogik...*, nav. dj., str. 15.
- 30 Usp. K. DIENST, *Glaube, religiöse Erfahrung, Erziehung*, Gütersloh 1979, str. 13.
- 31 Usp. FRÖR, *Zur gegenwärtigen Situation der Religionspädagogik*, u: B. Albers (izd.), *Religionspädagogik der Gegenwart*, Frankfurt/M 1980, str. 33.

očituje takav pluralitet postavki da je teško, vrlo teško naći zajedničku osnovu. Zato više nema smisla inzistirati na ovakvom pristupu religijskoj pedagogiji. Naprotiv, trebat će tražiti konsenzus ako ne o svemu, onda barem o onome gdje je on moguć. Tu ni u kojem slučaju neće smjeti biti zaobiđeno pitanje opravdanosti religijske pedagogije. Potraga za tipovima religijsko-pedagoške argumentacije u isto vrijeme je i potraga za mogućnostima da se ona pravilno pojmi.

2.2. Polazišta argumentacije religijske pedagogije

Na sreću, u mnoštvu postojećih argumentacija u korist religijske pedagogije neke pogađaju njenu srž, a neke stoje na njenoj periferiji. Kad bi se one bitne mogle objediniti i logično klasificirati, bio bi to uvjerljiv pomak u smjeru znanstvenoteorijske impostacije religijske pedagogije. U razmišljanju o prevladavanju toga problema teoretičari su krenuli od tri različita polazišta. *Prvo* inzistira na tome da religijska pedagogija može postojati neovisno o teološkoj argumentaciji ili da, bolje rečeno, ona ovisi isključivo o izvanteološkoj argumentaciji. *Drugo* je da ona počiva na pluridisciplinarnoj argumentaciji, što znači da priznaje više nadređenih znanosti, u najmanju ruku dvije: teologiju i pedagogiju. *Treće* je da religijska pedagogija ne može postojati bez teološke argumentacije, bolje rečeno da je teologija za religijsku pedagogiju odnosna (referentna) znanost.³²

Prvo polazište ima prilično zagovornika, ali oni nisu jedinstveni u tome kojoj bi izvanteološkoj znanosti religijska pedagogija trebala biti podređena, odnosno koja bi od dotičnih znanosti za nju bila primarno referentna, pa se spominju sljedeće: odgojne ili pedagoške³³, sociološke³⁴, religijskoznanstvene³⁵ te religijskofilozofske znanosti³⁶. Manje-više svima im je zajednička tvrdnja da religijska pedagogija ima svoju *normu normans* u jednoj od spomenutih izvanteoloških znanosti i da joj je glavna preokupacija biti kritička teorija društva. Ne smije se gubiti iz vida da se vrijeme ove religijskopedagoške teorije poklapa s vre-

menom popularnosti *frankfurtske škole* (Th. W. Adorno, H. Marcuse, M. Horkheimer), koja se profilirala kao borba za ljudsku emancipaciju i od koje je religijska pedagogija uistinu poprimila osjećaj za kritičnost i distanciranost od previše prizemljenih, ideološkopolitičkih rješenja.

Za *drugo* polazište je bitno to što religijska pedagogija smatra sebi nadređenima ne jednu nego više znanosti, ali tako da se zapravo ne zna koja bi među njima trebala biti vodećom. Najpoznatiji zastupnik ove koncepcije je K. E. Nipkow, koji već 1969. zahtijeva "istovremeno teološki i odgojnoznanstveno utemeljenu religijsku pedagogiju", čiju bi pedagoškičnost promicali pedagozi, a teološkičnost teolozi. Pluridisciplinarno utemeljenje religijske pedagogije Nipkow argumentira pluridimensionalnom potrebom odgajanja na koju ne može biti odgovora ako se kao načelo primijeni jednodisciplinarnost. U tom slučaju religijska pedagogija će jednom inzistirati na pedagoškičnosti teološke discipline (praktična

-
- 32 Usp. U. HEMEL, *Theorie der Religionspädagogik. Begriff - Gegenstand - Abgrenzungfen*, Verlagsgesellschaft Gerhard Kaffke mbH, München 1984, str. 33-58.
- 33 Usp. W. NASTAINCZYK, *Praktische Theologie*, u: *Studium katholischer Theologie*, sv. 3, Freiburg-Basel-Wien 1975, str. 95-98.
- 34 Glavni pobornik ovog stajališta je S. Vierzig, koji svrhu religijske pedagogije vidi prvenstveno u kritičnom odnosu prema postojećim odnosno vladajućim društvenim ideologijama. Usp. S. VIERZIG, *Ideologiekritik und Religionsunterricht, Zur Theorie und Praxis eines kritischen Religionsunterrichts*, Zürich-Einsiedeln-Köln 1975. U tome ga dobrim dijelom slijedi i G. Otto, *Was heißt Religionspädagogik?*, u: *Theologia Practica* 9(1974), 156-170.
- 35 Usp. H. HALBFAS, *Religionspädagogik und Katechetik, Ein Beitrag zur wissenschaftstheoretischen Klärung*, u: *Katechetische Blätter* 97(1972), 331-343; E. HEHBERGER, *Überlegungen zu einer modifizierten theologischen Sprachlogik aufgrund einer Theorie der Religion*, u: A. STOCK (izd.), *Religionspädagogik als Wissenschaft, Gegenstandsbereich-Probleme-Methoden*, Einsiedeln-Zürich-Köln 1975, str. 45-50.
- 36 Usp. W. G. ESSER, *Bestimmungsversuch eines fundamentalen Religionsbegriffs und Entwurf einer anthropologischen Religionspädagogik*, u: G. STACHEL - W. G. ESSER, *Was ist Religionspädagogik?*, Zürich-Einsiedeln-Köln 1971, str. 32-63.

teologija, posebno katehetika), a drugi put na teološkim određenim pedagoškim disciplinama, pa će tako biti kreator interdisciplinarnog procesa među odgojnoznanstvenim i teološkim disciplinama.³⁷ Nipkowljevo dosljedno inzistiranje na pluridisciplinarnom utemeljenju religijske pedagogije stoji u čvrstoj vezi s tadašnjim (70-ih godina!) humanističkoznanstvenim i empirijskim tendencijama na području znanstvenog mišljenja općenito. U tom kontekstu će i K. Wegenast proklamirati "empirički obrat" u religijskoj pedagogiji³⁸, a K. Frielingsdorf će ga pozdraviti kao "začetnika njene nove epohe"³⁹.

Ovu interdisciplinarnu suradnju na području religijske pedagogije ne shvaćaju svi na Nipkowljev način. Tako, primjerice, P. Biehl ipak praktičku teologiju smatra vodećom znanostima za religijsku pedagogiju premda je on doživljava kao stjecište društvene teorije, odgojne znanosti i teologije.⁴⁰ Schröer daje teologiji vodeće mjesto u konstituiranju religijske pedagogije iako tu ulogu ne odriče niti humanističkim odnosno religijskim znanostima.⁴¹ H. Halbfas pak više zastupa jednaku važnost znanstvenoreligijskih i pedagoških koncepcija u kreiranju religijskopedagoške osnove.⁴² Tako ni sljedbenici ove koncepcije ne ostavljaju dojam velikoga konsenzusa.

Treće i posljednje polazište vidi teologiju kao vodeću referentnu znanost s obzirom na religijsku pedagogiju, štoviše, neki vide religijsku pedagogiju kao jednu od znanosti praktične teologije. Vodstvo teologije ipak nije koncipirano tako da druge znanosti ne bi imale nikakva pristupa niti utjecaja na religijsku pedagogiju. Naprotiv, otvorenost, suradnja s različitim korelativnim znanostima tu je vidljiva. Tako se spominju pedagogija, religijske i sociološke znanosti. Protestantški religijski pedagog H. Schröer drži da se religijska pedagogija ne može izvoditi iz opće pedagogije ili neke religijske znanosti te da bi religijska pedagogija uistinu izgubila vrlo značajna obilježja kada ne bi teologiju smatrala svojom referentnom znanostima.⁴³ Ipak religijska pedagogija nije i ne smije biti čista deduktivna izvedenica teologije.⁴⁴ Vodeću ulogu teologije,

prema Schröeru, treba pripisati specifičnom fundamentalnom pitanju suvremene religijske pedagogije, tj. "odnosu između učenja i posredovanja vjere"⁴⁵, odnosno "institucionalnoj stvarnosti religioznog odgoja"⁴⁶. Odnos pak prema drugim znanostima, kao što su religijske odnosno humanističke, Schröer izvodi iz potrebe "dijaloškog savjetovanja" gdje se traži kompetentnost i gdje nije isključeno odlučivanje.⁴⁷

P. Preul, koji isto tako religijsku pedagogiju smatra teološkom znanostima, njen odnos prema drugim neteološkim znanostima opravdava analoškim pojavama kod drugih znanosti, npr. između egzegeze i filologije, ili između crkvene i svjetovne povijesti.⁴⁸

Poput H. Schröera i R. Preula, njihov kolega protestant H.-D. Bastian se izjašnjava za "teološku utemeljenost religijske pedagogije", koja se ostvaruje na tri razine: sustavnoj, historijskoj i empirijskoj gdje je

-
- 37 Usp. K. NIPKOW, *Schule und Religionsunterricht im Wandel, Ausgewählte Studien zur Pädagogik und Religionspädagogik*, Heidelberg-Düsseldorf 1971, str. 163.
- 38 Usp. K. WEGENAST, *Die empirische Wendung in der Religionspädagogik*, u: *Der evangelische Erzieher* 20(1968), str. 111-124.
- 39 Usp. K. FRIELINGSDORF, *Psychosoziale Aspekte der Religionspädagogik*, u: *Katechetische Blätter* 96(1971), 321-334.
- 40 Usp. P. BIEHL, *Anmerkungen zum Selbstverständnis und zur wissenschaftsorganisatorischen Zuordnung der Religionspädagogik*, u: *Theologia Practica* 12(1977), 213-218.
- 41 Usp. H. SCHRÖER, *Humanwissenschaften und Religionspädagogik*, u: *Der evangelische Erzieher* 29(1977), 150-177.
- 42 Usp. H. HALBFAS, *Religionsunterricht und Katechese, Zur wissenschaftstheoretischen Ortsbestimmung*, u: D. Zilleßen (izd.), *Religionspädagogisches Werkbuch*, Frankfurt/M-Berlin-München 1972, str. 9-14.
- 43 Pod "referentnom znanostima" Schröer podrazumijeva posebni, bolje rečeno vodeći status teologije s obzirom na teorijskoznanstvenu osnovanost religijske pedagogije. I ne samo to, on je tretira kao "poddisciplinu praktične teologije". Usp. H. Schröer, *nav. dj.*, str. 159.
- 44 *Isto*, str. 171.
- 45 *Isto*, str. 170.
- 46 *Isto*, str. 171.
- 47 *Isto*, str. 176.
- 48 Usp. R. PREUL, *Sozialisation und religiöse Bildung*, u: *Der evangelische Erzieher* 30(1978), 192.

sustavnost vezana na odgojne procese spasonosnog Božjeg djelovanja, historicitet na kršćanski navještaj praćen didaktičko-pedagoškim postupcima, a empirija je odgojno poučna praksa svekolikog crkvenog djelovanja.⁴⁹

Prema mišljenju tih autora religijska pedagogija je prvenstveno upućena na pastoralnu djelatnost Crkve, odnosno ona je nasušna potreba Crkve kako bi mogla odgovoriti na neke pedagoške izazove koji se pojavljuju u njenoj praksi.

I na katoličkoj strani postoje ljudi koji su se ozbiljno bavili i bave se tim pitanjem. Tako E. Feifel smatra da je Crkvi potrebna religijska pedagogija kako bi mogla suvereno rješavati neka pedagojska pitanja koja joj se nameću kao odgojnoj ustanovi.⁵⁰ U tom smislu ona je za njega refleksija o samoostvarenju Crkve na području odgoja i obrazovanja. Na ishodištu njene znanstvenoteorijske spoznaje stoji "odluka da kao teološka disciplina doprinosi crkvenosti cijele teologije"⁵¹. Otuda proizlazi da je religijska pedagogija "praktična teološka disciplina"⁵², a njena teologičnost opravdana eklezijalnim potrebama.

Nekako na toj crti ostaju i K. Frör i H. Schmidt. Obojica smatraju teologiju referentnom znanosti religijske pedagogije. H. Schmidt vidi zadaću religijske pedagogije u "posredovanju kršćanske poruke i promicanju povijesno-društvenog životnog okruženja djeteta i adolescenta"⁵³, a K. Frör se pita što bi bilo s religijskom pedagogijom ako joj teologija ne bi bila normativna znanost i zato pledira za religijskopedagošku znanstvenu teoriju na teološkoj osnovi koja neće ostavljati otvorenima pitanja normativnosti, nego će na njih suvereno odgovarati⁵⁴. Slična mišljenja zastupaju i K. Dienst⁵⁵ odnosno H. Grosch⁵⁶. Njima se pridružuju i katolički religijski pedagozi kao što su A. Exeler⁵⁷, R. Sauer⁵⁸, A. Stock⁵⁹, J. Werbick⁶⁰ i W. Bartholomäus⁶¹ prihvaćajući prvenstveno teološku orijentaciju religijske pedagogije odnosno njenu interdisciplinarnu impostaciju.

Sumirajući ovo polazište može se kazati da njegovi sljedbenici na različite načine vide primarnu teološku osnovanost religij-

ske pedagogije. Dok H.-D. Bastian i E. Feifel shvaćaju religijsku pedagogiju kao pedagošku refleksiju Crkve s obzirom na neke elemente njenog poslanja, koje je među inim i odgojno, dotle K. Frör polazi od materijalne predmetnosti religijske pedagogije (odnos vjere i učenja!) kako bi opravdao njenu upućenost na teologiju. Nadalje, H. Schmidt i K. Dienst u rješavanju normativnosti religijskopedagoških impostacija pribjegavaju teologiji kao najmjerodavnijoj nadređenoj znanosti.

-
- 49 Usp. H.-D. BASTIAN, *Die Stellung der Religionspädagogik im Rahmen einer theologischen Fakultät und die Möglichkeit ihres Studiums*, u: G. STACHEL-W. G. ESSER, *nav. dj.*, str. 263-284.
- 50 Usp. E. FEIFEL, *Fragestellungen und Aufgaben gegenwärtiger Religionspädagogik*, u: G. STACHEL-W. G. ESSER, *nav. dj.*, str. 239.
- 51 *Isto*.
- 52 *Isto*, str. 235.
- 53 H. SCHMIDT, *Religionspädagogische Rekonstruktion*, Stuttgart 1977, str. 98.
- 54 Usp. K. FRÖR, *Zur gegenwärtigen Situation der Religionspädagogik*, u: B. ALBERS (izd.), *Religionspädagogik in Selbstdarstellung I*, Aachen 1980, str. 35.
- 55 Usp. K. DIENST, *Die lehrbare Religion, Theologie und Pädagogik, Eine Zwischenbilanz*, Gütersloh 1978, str. 250.
- 56 Usp. H. GROSCH, *Religionspädagogik am Scheidenweg, Der Religionsunterricht zwischen Humanwissenschaften und Theologie*, Gütersloh 1974, str. 182-185.
- 57 Usp. A. EXELER, *Glauben mit Zukunft*, Donauwörth 1974. Na str. 22. on izričito kaže da bi religijska pedagogija "trebala ostati podređena teologiji, a ne religijskim znanostima".
- 58 Usp. R. SAUER, *Die fundamentaltheologische Dimension der Religionspädagogik*, u: A. STOCK (izd.), *Religionspädagogik als Wissenschaft, Gegenstandsreich-Probleme-Methoden*, Einsiedeln-Zürich-Köln 1975, str. 88.
- 59 Usp. A. STOCK, *Wissenschaftstheorie der Religionspädagogik*, u: A. STOCK (izd.), *Religionspädagogik als Wissenschaft, Gegenstandsreich-Probleme-Methoden*, Einsiedeln-Zürich-Köln 1975. Na 26. stranici on kaže: "Ja shvaćam religijsku pedagogiju kao teološku disciplinu".
- 60 Usp. J. WERBICK, *Identitätsfindung als Leitfaden einer elementaren Theologie*, u: *Religionspädagogische Beiträge* 6(1980), 99-114.
- 61 Usp. W. BARTHOLOMÄUS, *Einführung in die Religionspädagogik*, Darmstadt 1983. Kao razlog podređivanja religijske pedagogije teologiji Bartholomäus spominje "poruku" i "stvar" Isusovu koje se podlažu teološkoj disciplini, str. 104.

Niti jedna od ovdje navedenih pozicija ne isključuje suradnju religijske pedagogije s drugim disciplinama. Ovdje nije bila riječ o nemogućnosti kooperacije ili zatvaranja religijske pedagogije u neki svoj geto, nego o tome koja od postojećih znanosti je najbliža tome da za nju bude referentna *vodeća* znanost⁶², ostavljajući i dalje religijskoj pedagogiji mogućnost da na najrazličitije načine surađuje s ostalim za nju znakovitim znanostima. To nam je omogućilo da što bolje identificiramo znanstvenoteorijsko polazište odnosno osnovu religijske pedagogije.

2.3. Varijante religijske pedagogije

Neki autori⁶³ inzistiraju i na tome da za epistemološku utemeljenost religijske pedagogije može biti vrlo znakovita sama analiza njenog pojma odnosno naslova. Takvo je mišljenje i U. Hemela⁶⁴, koje ćemo pokušati reproducirati na narednim stranicama.

Polazeći od činjenice, kao što smo uostalom učinili i mi u prvom poglavlju ove knjige, da je religijska pedagogija kao pojam sačinjena od dva elementa, s jedne strane *religije*, a s druge *pedagogije*, Hemel pokušava iznaći što je u toj znanosti *nenormirano*, dakle aksiomatsko, a što *normirano*; što je u njoj tako evidentno da mu ne treba posebnog dokaza (njeni aksiomi!), a što predstavlja njene posebne, tj. normirane oblike. Već je jednom bilo rečeno da se pojam "religijska pedagogija", odnosi na znanstveno nastojanje kojemu je svrha istraživanje vrlo složene problematike religioznog odgoja, još bolje na samu znanstvenu disciplinu koja nosi isto ime. Vidjet će se da semantičko naglašavanje pojedinih aspekata unutar datih okvira religijske pedagogije ne vodi nužno u kontradikciju. Naprotiv.

Predstojeća pojmovna analiza semantičke dimenzije religijske pedagogije provodit će se na različitim razinama, a služit će sustavnoj karakterizaciji određenog tipa religijske pedagogije. Prvo pitanje kojim ćemo se pozabaviti jest pitanje *normativnosti* u religijskoj pedagogiji odnosno religijske pedagogije. Dok se *nenormativna* koncepcija religijske pedagogije odriče

izravnog doprinosa nadvladavanju konkretnih zahtjeva pedagoške prakse, dotle *normativno* pojmljena religijska pedagogija podrazumijeva nastojanje da se na osnovi određenih religijskih ili religijsko-svjetonazorskih premisa iznađu smjernice za praktično pedagoško djelovanje. Te praktične smjernice *normativno* koncipirane religijske pedagogije ne smiju biti u sukobu s opredjeljenjima određenih religijskih i svjetonazorskih referentnih skupina jer bi samim tim iznevjerile misiju religijske pedagogije koja treba promicati religijske vrednote opredjeljenja dotičnih referentnih skupina. Teoretski najznačajniji zadaci jedne tako koncipirane *normativne* religijske pedagogije u konačnici se ne sastoje u tome da iskazuju kompatibilnost i primjerenost određenih načina religijske prakse sa svjetonazorskim stajalištima i opredjeljenjima ljudi koji se smatraju religioznim. *Normativne* varijante religijske pedagogije imaju zapravo zadatak da integriraju teorijske i praktične postavke religijske pedagogije te da ne zatvaraju oči ni pred problemima koji bi iz toga postupka mogli nastati. Kao takvi, *normativni* oblici religijske pedagogije u načelu se ograničavaju na samo za njih važeće *normativne* profile religijske pedagogije, a njene *nenormativne* varijante trebaju nadići taj kriterij ograničenosti i usredotočenosti isključivo na jedno te imati znanstvenog interesa za sve. Dosljedno toj koncepciji, *nenormativnim* varijantama religijske pedagogije je nepoznato vezivanje za konkretni *normativni* oblik, izuzev na norme znanstvenog istraživanja koje njih konstituiraju kao *nenormativne* varijante. Samo uvažavajući svojstva ta dva vida iste religijske pedagogije, dakle *normativne* i *nenormativne* varijante, koji su po sebi

62 U njemačkom se odnosna znanost kaže "Bezugswissenschaft".

63 Usp. H. SCHILLING, *Grundlagen der Religionspädagogik, Zum Verhältnis von Theologie und Erziehungswissenschaft*, Düsseldorf 1970. Posebno navedena literatura uz prvo poglavlje ove knjige: *Zum Problem- und Begriffsgeschichte der Religionspädagogik*, str. 19-73.

64 Usp. U. HEMEL, *nav. dj.*, str. 60-69.

komplementarni, moći će se ispravno i cjelovito shvatiti religijska pedagogija.

2.4. Nenormativna varijanta religijske pedagogije

Pobliže, kad je riječ o *nenormativnosti* religijske pedagogije, treba kazati da se ona događa na tri razine. Otuda i tri nenormativna profila religijske pedagogije, a to su: *empirijski* (iskustveni), *komparativni* (usporedbeni) i *historijski* (povijesni). *Empirijska* je ona religijska pedagogija koja raspolaze svom empirijskom "opremom": dobro metodički smišljenim procesima, postupcima, uzorcima, djelovanjem, prosljeđima itd., radi izučavanja zdrave religijske socijalizacije. Takva *empirijska* religijska pedagogija mogla bi biti shvaćena i kao sociološkoznanstvena disciplina te bi i znanstvenoteorijski mogla biti koncipirana kao religijska sociologija ili religijska psihologija. Nenormativna *komparativna* religijska pedagogija razlikuje se od *empirijske* po metodičkom usredotočenju na fenomenološko-deskriptivno prosljeđe. Kao takva mogla bi biti poddisciplina religijskoj znanosti. Njen bi predmet istraživanja bio opis prakse raznih religijsko-religioznih i svjetonazorskih skupina i to s obzirom na religiozni odgoj i obrazovanje. Što egzaktnije usredotočenje na "fenomen" te opisivanje bez predrasuda različitih praksa omogućuje religijskopedagoškoj komparatistici da otkrije i obuhvati sličnosti i razlike kad je u pitanju religiozni odgoj i obrazovanje. S druge strane, *historijska* religijska pedagogija služi se metodičkim kanonom povijesnih znanosti, a svoj interes usredotočuje na dijakroni (raznovremeni) vid religioznog odgoja i obrazovanja određene religijske ili svjetonazorske skupine odnosno određenog regionalnog konteksta ili jedne konkretne epohe. *Historijska* religijska pedagogija s obzirom na prijašnje dvije dopunjava njihovo sinkrono (jednovremeno) znanstveno istraživanje. Kad je riječ o historijskoj religijskoj pedagogiji, njen predmet nije samo povijesno objašnjavanje i predstavljanje relevantne religijskopedagoške prakse, nego kristaliziranje povijesnog vida teorijskog nastojanja

određene religijske pedagogije. Historijska religijska pedagogija preklapa se s religijskopedagoškom komparatistikom tamo gdje ova posljednja ostavlja područje sadašnjosti i prepušta se povijesti. Kao što se zna, komparativnost se ne sastoji samo u međusobnoj usporedbi suvremenih oblika nego i povijesnih oblika između njih samih ili pak njih u usporedbi sa suvremenima. Rezultati svih triju varijanti *nenormativne* religijske pedagogije dobro dolaze njenim *normativnim* oblicima.

Sve tri varijante religijske pedagogije obično se svode pod naziv "opća religijska pedagogija", koja ima stanovitu autonomiju barem što se tiče znanstvenoistraživačkog pristupa problemu. To pak ne znači i zatvorenost, izoliranost, nezainteresiranost. Naprotiv, rezultati njenih istraživanja imaju relevantno značenje za normativne oblike religijske pedagogije. Kao što je već bilo rečeno, opća religijska pedagogija kao nenormativna varijanta religijske pedagogije odnosi se komplementarno prema svakom obliku specijalne religijske pedagogije zato jer niti jedna njena normativna varijanta ne može funkcionirati bez empirijskih, komparativnih ili historijskih elemenata koji zapravo drže, korigiraju i promiču njenu religijskopedagošku praksu. Nadalje, opća religijska pedagogija zbog svoje nutarnje logike funkcioniranja kao nenormativna znanost postaje i poticajem za primjereno razmišljanje normativnoj religijskoj pedagogiji o konkretnom, samo njoj svojstvenom području. S druge pak strane treba reći i to da se iznašašća nenormativne religijske pedagogije stvarno provjeravaju u normativnoj primjeni. Na taj način stvorena je komplementarnost tih dviju varijanti iste pedagogije te je utemeljen pluralitet religijskopedagoških spoznajnih polazišta.

Dok se *nenormativna* opća religijska pedagogija odnosi prema svojim *normativnim* varijantama komplementarno, posebnost pak normativnih koncepcija religijske pedagogije (zbog vezivanja na teološke premise u obliku prosudbe, vjerskih sadržaja i drugih normativnih datosti) jest u tome da nisu uvijek i da ne moraju nužno među

sobom biti kompatibilne. Ta inkompatibilnost se odnosi na nemogućnost da se, istovremeno i na istoj razini, priznaju normativno važećim različiti aksiomi te na njih usmjerava religijskopedagoško istraživanje. Međutim, ta inkompatibilnost nije apsolutna nego relativna te ovisi o pojedinim elementima, odnosno situacijama. Njihova pak međusobna suradnja ne samo da je poželjna, nego je i moguća.

2.5. Normativne varijante religijske pedagogije

Konkretno, koje su to specijalne odnosno normativne varijante religijske pedagogije? U. Hemel ih svrstava u tri područja: (1) izvanteološke, (2) pluridisciplinarne i (3) teološke. *Izvanteološke* normativne varijante religijske pedagogije dijele se na pedagoške, sociološkoznanstvene i religijskofilozofske koncepcije religijske pedagogije. Normativni aspekt tih izvanteoloških polazišta religijske pedagogije nalazi se ili u filozofskoj antropologiji ili u kritičkoj teoriji. *Pluridisciplinarne* varijante religijske pedagogije treba pribrojiti normativnim varijantama religijske pedagogije kada barem jedna od tih disciplina pripada normativnom području. *Teološke* su pak varijante poimanja religijske pedagogije vezane uz prenošenu i življenu vjeru određenih religijskih odnosno konfesionalnih zajednica. U tom smislu mogu postojati židovska, islamska, budistička ili hinduistička religijska pedagogija.

Na osnovi već spomenutog načela vezaosti religijske pedagogije za primarno teološku koncepciju te promicanje religijskih vrednota dotične koncepcije u krugu određene vjerske zajednice može se govoriti i o *kršćanskoj* religijskoj pedagogiji odnosno svim mogućim varijantama kršćanske denominacije: katoličkoj, evangeličkoj, pravoslavnoj.⁶⁵

Bez dubljeg ulaska u analizu i detaljniji prikaz jedne nove Hemelove podjele religijske pedagogije, ovdje samo spominjemo njenu kontekstualizaciju prema geografskom⁶⁶, društvenom⁶⁷ i državnom⁶⁸ okruženju.

Rezimirajući cijeli ovaj dio, može se ukratko kazati sljedeće: u *nenormativnu*

opću religijsku pedagogiju pripadaju empirijska, komparativna i historijska religijska pedagogija, a u *normativne* specijalne oblike religijske pedagogije podpadaju: 1) primarno izvanteološki zasnovane varijante⁶⁹, 2) pluridisciplinarne zasnovane varijante⁷⁰ i 3) primarno teološki zasnovane varijante⁷¹, na koje stanoviti utjecaj ima i geografski, društveni odnosno državni kontekst unutar kojega se one događaju odnosno djeluju.

65 Pored tih kršćanskokonfesionalnih oblika religijske pedagogije postoje i nekonfesionalne kršćanske forme religioznog odgoja i obrazovanja, a zastupaju ih oni koji se distanciraju od vjerskih zajednica ili žele živjeti izvan njih. Taj koncept postoji i tamo gdje se u škole pokušava uvesti natkonfesionalan vjeronauk kao što je slučaj u Švedskoj.

66 Usp. U. HEMEL, *nav. dj.*, str. 77. On tu spominje Europu, Sjevernu Ameriku, Latinsku Ameriku, Afriku, Aziju, Australiju i Oceaniju.

67 Religijski uveliko homogenizirana društva, religijsko heterogena društva, sekularizirana pluralistička društva, ne ostavljajući po strani niti "religijske manjine".

68 Splet države i religije (postojanje državne religije, teokratski organizirana država); državna neutralnost s obzirom na religiju (razdvojenost države od religije, pozitivna neutralnost); državni animozitet prema religiji (općenito ideološki zasnovan animozitet, specifičan animozitet prema religiji, restriktivno podnošenje religijske zajednice, malo do osrednje sprečavanje religijske prakse, državni progon religijske zajednice); nejasno ili promjenjivo držanje države prema religijskoj praksi i religijskim zajednicama.

69 Tu pripadaju primarno pedagoški koncipirana religijska pedagogija, primarno sociološki koncipirana religijska pedagogija, primarno religijskoznanstveno-religijskofilozofski koncipirana religijska pedagogija, te druge primarno izvanteološki zasnovane varijante religijske pedagogije.

70 Kao što su teološko-pedagoška religijska pedagogija, religijskofilozofsko-pedagoška religijska pedagogija, teološko-pedagoško-znanstveno-sociološka religijska pedagogija te druge pluridisciplinarne zasnovane varijante religijske pedagogije.

71 Kršćanska religijska pedagogija (katolička, evangelička, pravoslavna, nekonfesionalna kršćanska religijska pedagogija, druge varijante kršćanske religijske pedagogije), židovska religijska pedagogija, islamska religijska pedagogija, budistička religijska pedagogija, hinduistička religijska pedagogija te druge primarno teološki zasnovane varijante religijske pedagogije.

2.6. Vrednovanje pojedinih varijanti religijske pedagogije

Time što su uočene pozicije i razvrstana opredjeljenja pojedinih istraživača znanstvenoteorijske fundiranosti religijske pedagogije, još nije rečeno koja od tih pozicija može izdržati konstruktivnu kritiku i pokazati se najboljim rješenjem kad je u pitanju epistemologija religijske pedagogije. Tom pitanju bit će posvećeno naše daljnje razmišljanje.

Svaka od navedenih pozicija znanstvenoteorijske fundiranosti religijske pedagogije zacijelo ima svoje pozitivne strane zbog kojih je nastala i u nekim krajevima se održala sve do danas, ali ima i stanovite nedostatke koji upućuju na to da je nije moguće bezuvjetno prihvatiti. O njihovim pozitivnim aspektima bilo je prije riječi. Sada ćemo pokušati ukazati na nedostatke ili bolje rečeno razloge zbog kojih napuštamo jednu, a opredjeljujemo se za drugu.

Nipkowljevoj *pluridisciplinarnoj* koncepciji znanstvenoteorijske osnovanosti religijske pedagogije može se primijetiti kao prvo da nije sasvim utemeljeno kako jedino pedagogija i teologija mogu biti njene ravnopravne vodeće znanosti kada je evidentno da rješenje nekih pitanja s religijskopedagoškog područja zahtijeva i druge znanosti kao recimo psihologiju odnosno sociologiju. Dokle će ići ili može ići to proširivanje broja vodećih znanosti i koliki može biti broj ravnopravnih odnosno referentnih sličnih znanosti? Drugo, Nipkow inzistira na tome da teologičnost religijske pedagogije mora biti i pedagoški razmotrena te da njena pedagoičnost nije neutralna pred teologičnošću, ali nije sasvim jasno što je to što će ta dva aspekta držati zajedno. Što ako se oni počnu razilaziti ili isključivati? Prestaje li time epistemološka fundiranost religijske pedagogije? Treće, je li uopće moguće stvoriti kompatibilnost između zahtjeva bilo koje pedagogije i bilo koje teologije? Ni pedagogija⁷² ni teologija nisu tako epistemološki jedinstveno i jednoznačno impostirane da bi uvijek bio moguć jedinstveni model međusobnog uspješnog komuniciranja. Dok se ne riješe ti problemi, nemoguće je smatrati *pluridisci-*

plinarnost neospornim načelom znanstvenoteorijske zasnovanosti religijske pedagogije.

I model *izvanteološke* zasnovanosti religijske pedagogije krije stanovite dileme koje će trebati riješiti prije nego što se on prihvati kao najadekvatniji. Tako npr. ako religijsku pedagogiju treba prvenstveno pedagoški, sociološki ili religijskofilozofski utemeljiti, ne izlaže li se na taj način većem očekivanju jedinstvene normativnosti nego što te znanosti uistinu mogu jamčiti? Neće li upravo ta "nekritička" otvorenost prema svima uzrokovati nesnalaženje koje će onemogućiti bilo kakvu praktičnu učinkovitost? A što je u takvom slučaju sa samostojnošću religijske pedagogije? Neke prije spomenute znanosti traže svoju znanstvenu emancipaciju u krajnjoj sekulariziranosti. Što bi u tome slučaju bilo od religijske pedagogije čija je glavna preokupacija religiozni odgoj? Nadalje, članovi određenih religijskih ustanova uistinu su zainteresirani za promicanje njima svojstvenih religijskih vrednota. Mogu li to oni prepustiti profilu religijske pedagogije koja će primati svoje norme od znanosti kojoj nije previše stalo do toga? To nisu bezazlena pitanja i bez adekvatna odgovora na njih ni ovo polazište ne može biti bezuvjetno prihvaćeno.

Predstoji nam analiza posljednjeg pokušaja uspostave vodeće pozicije jedne znanosti s obzirom na religijsku pedagogiju, onog *teološkog*. Koje šanse i koje probleme nudi model referentnosti religijske pedagogije teologiji kao primarno referentnoj vodećoj znanosti? Pođe li se od A. Stockove pozicije da je religijska pedagogija u isto vrijeme "realna" i "normativna" znanost⁷³, drugim riječima nenormativna (opća religijska pedagogija: empirijska, komparativna i historijska) i normativna (posebni oblici religijske pedagogije), nema bojazni

72 Osim "pedagogija" koje mogu naći zajednički jezik s teologijom postoje i one druge. Što činiti npr. kada je u pitanju marksistička pedagogija?

73 Usp. A. STOCK, *Resümee der Diskussionen und Gespräche*, in: A. STOCK (Hrsg.), *Religionspädagogik als Wissenschaft, Gegenstandsreich-Probleme-Methoden*, Einsiedeln-Zürich-Köln 1975, str. 13.

da bi se kod takve religijske pedagogije moglo dogoditi da se religiozni odgoj prepusti nekoj kriteriologiji (religijskoznanstvenoj, sociološkoj, filozofskoreligijskoj) koja ne bi mogla zadovoljiti iščekivanja ljudi te se na taj način otklanja nedostatak koji se kao veliki problem pojavio kod izvanteološke impostacije religijske pedagogije. Doduše, i neka teološka polazišta (koja su u sebi podosta različita) mogla bi pobuditi sličnu bojazan, međutim kod teologije ipak postoji stabilna okosnica koja jamči minimum kontinuiteta na koji se stalno može pozivati kao konstantu. To su Biblija, tradicija i crkveno učiteljstvo.⁷⁴

Davanje prednosti jednoj primarno teološkoj koncepciji religijske pedagogije ne argumentira se samo nedostacima drugih alternativnih modela, nego se to opredjeljenje može i pozitivno motivirati. Primarno teološka referentnost i osnovanost religijske pedagogije ni u kojem slučaju ne isključuje suradnju religijske pedagogije s drugim znanostima. Tako će sam K. E. Nipkow reći da se religijska pedagogija mora ostvarivati ne kao zatvoreni, u sebe začahureni, nego kao "interdisciplinarni proces teoloških i neteoloških znanosti"⁷⁵. Upravo ta primarna referentnost određenoj vodećoj znanosti ukazuje i na mogućnost daljnjih "sekundarnih" referentnosti izvanteološkim referentnim znanostima te na nemogućnost bilo kakve isključivosti ako je u pitanju kvaliteta religijskoodgojnog čina.

S druge pak strane, s obzirom na ovaj model (teološka referentnost) treba sve učiniti da religijska pedagogija ne bi bila čista teološka dedukcija ili još gore - samo njena praktična primjena. Protiv takvog eventualnog odnosa religijske pedagogije i teologije vehementno su nastupila njena vodeća imena kao što su G. Stachel⁷⁶, E. J. Birkenbeil⁷⁷, F. Konrad⁷⁸, W. Bartholomäus⁷⁹, P. Eicher⁸⁰ itd. O daljnjoj razradi teologičnosti religijske pedagogije još će se iscrpnije govoriti malo kasnije.

2.7. Sekundarne referentnosti religijske pedagogije

Sada treba nešto reći o već spomenutoj "sekundarnoj" referentnosti religijske peda-

gogije prema drugim znanostima. Ona nije i ne smije biti vanjska ili usputna suradnja. Omogućen joj je veoma visok stupanj relevantnosti. Već je iz samog naziva odnosno pojma religijske pedagogije evidentno da tu pedagogija nije samo usputna. Naprotiv, njen odnos prema religijskoj pedagogiji je konstitutivne naravi. To se ne mora izravno odnositi na samu znanstvenoteorijsku utemeljenost religijske pedagogije, ali svakako religijska pedagogija bez poštivanja i usvajanja pedagoških spoznaja ne bi mogla biti to što jest. Između religijske pedagogije i pedagogije općenito postoji odnos koji je sličan onome između crkvene i svjetovne povijesti, kao što reče R. Preul.⁸¹ Uzajamno razmjenjivanje dostignuća događa se tamo gdje svjetonazorska uporišta omogućavaju da se to i zbude. S obzirom na religijsku pedagogiju to je zacijelo na području njenih normiranih oblika. Pa i samu nenormativnost religijske pedagogije (opće religijske pedagogije!) bit će moguće tretirati pedagoški, ali u okvirima njene primarno teološke referentnosti. Pedagoško-religijskopedagoška razmjena ipak je najprirodnija u praksi, tamo gdje na poseban način dolazi do izražaja normativnost re-

74 Nemoguće je naime da jedna znanost koja se poziva na teologiju kao vodeću referentnu znanost isključi religiozni odgoj kao svoju glavnu preokupaciju.

75 Usp. K. E. NIPKOW, *Grundfragen der Religionspädagogik, sv. 1: Gesellschaftliche Herausforderungen und theoretische Standpunkte*, Gütersloh 1978, str. 137.

76 Usp. *Das Was und das Wie religiöser Erziehung*, u: G. STACHEL/W. G. ESSER, *nav. dj.*, 1971, 64-89.

77 Usp. E. J. BIRKENBEIL, *Pädagogik in ihrem christlichen Ursprung, Innovation zum Dialog zwischen Pädagogik und Theologie*, Freiburg/Br. 1978, str. 535.

78 Usp. F. KONRAD, *Fundamentaltheologische Stellungnahme zu Fragen der Konfessionalität des Religionsunterrichts*, u: *Katechetische Blätter* 99(1974), 790.

79 Usp. W. BARTHOLOMÄUS, *Zur Didaktik der Bibel im Religionsunterricht*, u: *Katechetische Blätter* 101 (1976), 146.

80 Usp. P. EICHER, *Das Offenbarungsdenken in seiner katechetischen Konsequenz*, u: *Katechetische Blätter* 101(1976), 304.

81 Usp. R. PREUL, *Sozialisation und religiöse Bildung*, u: *Der evangelische Erzieher* 30(1978), 192.

ligijske pedagogije. U takvom slučaju pedagogija s obzirom na religijsku pedagogiju može zauzeti ideološkokritičku poziciju, ali će trebati u isto vrijeme omogućiti i religijskoj pedagogiji da se na isti način odnosi prema njoj, tj. ideološkokritički. Tako će se otkloniti opasnost tzv. asimetričnog odnosa, što znači da će se od nekoga uvijek moći primati, ali mu nikada ništa ne nuditi i na taj način kanonizirati jednosmjernu komunikaciju kao načelo odnosa dviju znanosti.⁸² Schröderov prijedlog bespriješkornog "dijaloškog savjetovanja"⁸³ među različitim znanostima u interakciji, kao protuteža "monološkoj" recepciji⁸⁴, zacijelo je pravo rješenje.

Interakcija religijske pedagogije s drugim izvanpedagoškim znanostima isto tako ima svoje opravdanje, naročito tamo gdje je potreba za tim evidentna. Primjer su pravne znanosti kada se bude postavljalo pitanje opravdanosti vjeronauku u sklopu jednog odgojno-obrazovnog sustava, razvojna odnosno religijska psihologija kada je u pitanju odgoj djeteta, sociologija i religijska sociologija kada se bude izučavalo odgojno ozračje itd. Kompetencija pak religijske pedagogije s obzirom na humanističke znanosti očitovat će se tamo gdje bez interdisciplinarnog pristupa neće biti moguć autentičan prosljed, kao što je primjerice pi-

tanje odgoja vjere ili odgoja u vjeri. S primjenom tog načela suradnje otvaraju se velike, reklo bi se neizmjerne mogućnosti suživota religijske pedagogije i drugih znanosti ako se usvoji načelo interdisciplinarne kompetencije. Suradnja počiva na spremnosti da se postavljaju i prihvaćaju pitanja isto tako kao i da se prihvaćaju i nude iznahašća. Jednostrana ovisnost među znanostima već je davno prevladana, ako je zapravo ikad i postojala.

Sve do sada izneseno pozitivno utemeljuje mogućnost primarno teološke referentnosti religijske pedagogije. To, međutim, još uvijek nije dovoljno da se otkloni svaka epistemološka dilema u svezi s religijskom pedagogijom. Upućenost, pa bila ona i primarna, još nije definitivna riječ o konačnom smještaju neke znanosti u krugu ljudske refleksije.

-
- 82 Usp. K. E. NIPKOW, *Erziehung und Unterricht als Erschließung vom Sinn, Zum Gespräch zwischen Erziehungswissenschaft und Religionspädagogik in der Gegenwart*, u: *Der evangelische Erzieher* 29(1977), 399.
- 83 Usp. H. SCHRÖDER, *Humanwissenschaften und Religionspädagogik*, u: *Der evangelische Erzieher* 29(1977), 176.
- 84 Usp. C. MORGENTHALER, *Sozialisationstheorien in der Religionspädagogik*, u: *Katechetische Blätter* 102(1977), 320-328.